

Wittgenstein in Hertz – boleča protislovja

Matej Kapus

Uvod

V pričujočem članku bom pokazal nekatere posebnosti interpretacije dela Ludwiga Wittgensteina, bolj natančno s stališča tako imenovane terapevtske metode, ki predstavlja enega ključnih vidikov Wittgensteinove filozofije. Načini interpretacije njegovih terapevtskih filozofskih nagnjenj se med seboj ločujejo, v zadnjih nekaj desetletjih pa je med privrženci Wittgensteina v osrčju zanimanja predvsem interpretacija tistih, ki so se oklicali za terapevte (*Therapeutes*) oziroma Nove wittgensteinovce, ki ga obravnavajo v sklopu enega skupnega življenjskega projekta. Njihovo filozofsko gibanje se je v formalni izdaji prvič pojavilo leta 2000 v zborniku *Novi Wittgenstein (The New Wittgenstein)*, ki je izšel pod budnim očesom Alice Crary in Ruperta Reada. Novi wittgensteinovci v zborniku kot prvi izpostavijo zgornjo programsko interpretacijo filozofske pomembnosti terapevtskih pristopov v in k Wittgensteinovi filozofiji. V celostni obravnavi Wittgensteinovega dela je bila dolgo spregledana terapevtska koncepcija filozofije. Po eni strani je bila ta vedno zamejena na le majhen, občasno obravnavan del njegove pozne filozofije, omejen je bil namreč glede na širino, ki jo je zasedala interpretacija njegove zgodnje filozofije. Kar ni bilo odrezano kot del zgodnje misli, je, nekje v globinah razvoja njegove pozne, dovoljevalo prostor za precej ozko idejo, da je nekatera vprašanja mogoče prikazati kot nelegitimna. Skozi prikaz

njihove nelegitimnosti se razblini tudi celotna zagonetna problematika, ki jih obdaja. Sam problem, ki nas muči, izgine. Če obratuje v tej funkciji, filozofija nima lastnih stavkov. Njena naloga je, da skrbi za to, da, ko se v obratovanju jezika pojavijo zagate, ki nas mučijo in ne ponujajo jasnega odgovora, te zagate odpravi. S tem jezik spravi nazaj v tek. Če bi jezik vedno obratoval tako, kot mora v idealnem smislu, filozofije sploh ne bi bilo. Naloga filozofije je tako odpraviti potrebo po sami sebi. V veliki meri je pozno Wittgensteinovo delo Filozofske raziskave pisano v duhu, ki gradi okoli te miselnosti. Seveda to ni edini večji vsebinski sklop dela, a je med pomembnejšimi. Po običajni interpretaciji se je tako vidik terapevtskega pristopa k filozofiji vedno dojemal v kontekstu njegove pozne filozofije. Čeprav že zgodnji interpreti zagovarjajo obstoj terapevtskih idej tudi v njegovi zgodnji filozofiji (med drugim Hide Ishiguro, Rush Rhees, Peter Winch ...), so se ta dela vedno osredotočala zgolj na posamezne odseke Logično-filozofskega traktata, nikoli pa ni bila podana resna in celovita študija njegove zgodnje filozofije s stališča terapevtske metode. Prav tako so takšne interpretacije njegove zgodnje filozofije požele malo pozornosti. Delitev na zgodnje in pozno obdobje, v sklopu katerega nekateri govorijo celo o dveh različnih filozofih, »dveh Wittgensteinih«, pripelje do velike pomanjkljivosti v dojetanju njegove misli, tako v dojetanju teh vidikov v njegovi zgodnji in pozni, kot tudi in še najbolj udarno v občem dojetanju njegove misli. Omenjeni zbornik si zada te pomanjkljivosti prečiti, s tem pa pod drobnogled postavi neko popolnoma drugačno dimenzijo terapevtske ideje filozofije kot tistega, kar se najbolj izrazito pojavlja v Wittgensteinovem poznem delu. Izpostaviti želi celostno podobo Wittgensteinovega opusa, ki vsebuje veliko bolj kompleksne nianse, kot jih bom tu uspel predstaviti.

Kot prikaz nekaterih nians v interpretaciji Wittgensteina se bom obrnil k pogosto omenjeni podobnosti med njegovo terapevtsko metodo filozofiranja in njegovim opevanim, pogosto citiranim »terapevtskim mentorjem«, Heinrichom Hertzem. Prikazati želim, da preko površinske enakosti med avtorjema obstaja več razlik, kot se sprva zdi, preko obravnave pa se bo izčistila tudi narava Wittgensteinove terapevtske misli.

Srž primerjave, celo enačenja Wittgensteinove filozofske metode z metodo Hertza, se nahaja v vplivnem citatu iz izredno dolgega uvoda v delo Principi mehanike, ki govori o zmedbi v razumevanju pojma sile v znanosti ob koncu 19. stoletja. Skoraj preveč popolno prilegajoč citat se, tako se zdi, popolnoma sklada s terapevtsko koncepcijo filozofije v Wittgensteinovih Filozofskih raziskavah. To ni nenavadno, saj ga je Wittgenstein pogosto z odobravanjem navajal

v svojih govorih, nekaj časa pa je bil celo mišljen kot moto Wittgensteinove knjige, česar pa, verjetno s tehtnim razlogom, kasneje ni storil. Wittgenstein se je namreč vedno skrbno izogibal preveč neposredni karakterizaciji svoje misli, ki bi dovoljevala preveč preprosto poenostavljanje na enoznačne principe. Kljub temu bom v nadaljevanju poskusil prikazati nekaj lastnosti, ki naj bi služile kot temelj njegove terapevtske filozofije.

1 Terapevtska filozofija

Težko je najti pravo mesto, s katerega zgrabiti Wittgensteinovo misel. Mogoče je ravno zato najbolj smiselno pričeti pri eni težje razumljivih trditvah: »Filozof obravnava vprašanje; kot bolezen.« (Wittgenstein 2014, 101)

Odstavek §255, kriптиčen, a hkrati neposreden in jasen, prikazuje Wittgensteinovo držo, kakršno bi morali zavzeti v filozofiji nasploh. Stavek sam nosi neka kšno dvoumje idej. Lahko bi ga interpretirali kot kritiko. Da filozof obravnava vprašanje kot bolezen, bi lahko pomenilo, da vprašanje poskuša obravnavati kot nekaj, kar je potrebno ozdraviti. Bolezen ima »pravilen odgovor«, s katerim jo odpravimo, vsebovan v svojem zdravilu. V tem smislu sta bolezen in zdravilo dva pola dihonomije, vprašanja in odgovora, ki vsak v svojem ekstremu predstavljata neke vrste platonično čistost odnosa med pojmi. To Wittgensteinu ni po godu, saj želi ravno skozi odpravljanje protislovij odstraniti razlog za tak odnos. Nelegitimna vprašanja, ki se naberejo skozi fosilizacijo, reifikacijo pojmov v jezikovnih igrach, želi odpraviti kot nepotrebna. Bolezni v tem primeru ne odstranimo tako, da najdemo pravilen odgovor oziroma odziv, temveč tako, da ugotovimo, da vprašanja, ki jih predstavlja, niso zares vprašanja, ki bi jih morali postavljati. S spremembo vidika, s katerega nek problem opazujemo, spoznamo, da smo se prevpraševali o napačni stvari. Znotraj *Filozofskih raziskav* bi primer take razrešitve lahko našli v diskurzu o zasebnem jeziku.

Wittgensteinov prikaz diskurza o njem pokaže nesmiselnost samega nastavka, na podlagi katerega le-ta operira. Ideja zasebnega jezika predstavlja jezik ločeno, kot edinstveno osebno instanco, ki je popolnoma nerazumljiva vsem, razen posameznemu človeku na drugi strani pa kot skupen govor, v katerega ljudje vnašajo pojme jezika kot so znane samo njim.

Da zasebni jezik lahko obstaja, morata držati dve trditvi:

- (1) Obstajati mora razlika med predmetom kot takim in mojim govorom
- (2) Obstajati mora razlika med koncepti v mislih različnih ljudi

Če ne bi bilo razlike med predmetom kot takim in mojim govorom, potem bi si bila enaka. Ko bi izgovoril besedo za predmet, bi ga v trenutku v celoti zajel. Njuna vez bi bila neposredna; še preden bi sploh prišlo do tega, da bi na predmet pomislil ob izgovorjeni besedi, bi bilo govornega dejanja že konec. Med notranjim besediščem govorca in poslušalca ne bi bilo nobene razlike, saj bi med predmetom in njegovo besedo obstajala ista ekvivalenca. Na nek način bi v njunih besedah neposredno nastopal predmet sam kot tak. V tem primeru ne bi bili zmožni uporabljati različnih besed za iste predmete, če bi ta predmet tudi dejansko mislili. Če bi jih, bi se enostavno motili v komunikaciji, ali pa bi mislili nekaj drugega. Prav tako ob ideji zasebnega jezika ne moremo shajati brez razlik med koncepti med različnimi ljudmi. Če bi predpostavili, da razlik med koncepti ni, bi vsi uporabljali isti jezik. Ponovno ne bi bilo razlik med notranjimi besedišči posameznih ljudi in argument o zasebnem jeziku bi propadel.

V pojmovanju jezika kot zasebnega ima vsak človek svoj set pojmovanj in svoje ideje o svetu, koncepti v glavi enega so različni od konceptov v glavi drugega. Med osebami se razprostira nepremostljiva vrzel, ki ne more biti polno prečena skozi govor. Koncepte pa človek kljub temu v svet posreduje v skupnem govoru, ki je do neke mere razumljiv vsem. Eno od še danes aktivnih pojmovanj zasebnega jezika izvira iz koncepcije, ki jo zastavi John Locke v delu *O človeškem razumu*. Meni, da naj bi medosebna govorna komunikacija potekala tako, da v pogovoru govorec svoje notranje mentalno besedišče prevede v zvoke, nakar poslušalec zvoke, ki jih sliši, prevede v svoje notranje besedišče. Tako je pomen v zadovoljivi meri prenesen med govorcema ne glede na dejstvo, da sta si njuni notranji mentalni besedišči med seboj drugačni. Ideja zasebnega jezika v nekem smislu predpostavlja zmožnost sodelovanja predmeta, na katerega mislimo v govornem aktu. Težava se pojavi, ker je vez med subjektom in predmetom neposredna in ni ubesedljiva, kar pa jo vodi v neizogibno in neuravnoteženo situacijo. Ker ne ve, na kakšen način kvalificirati vez med subjektom in predmetom v navezavi na govorni akt, se ta negotovost prevesi na celoten jezikovni sistem. Glavna ideja Wittgensteinove razrešitve vprašanja o zasebnem jeziku se bo vrtela okoli te predpostavljene vezi.

Idejo zasebnega jezika spremlja občutek jasnosti. Karakterizirana je kot neizogibna filozofska misel, ki opisuje dejansko realno stanje jezika v razmerjih ljudi in njihovih koncepcijah predmetov. Vprašanje, ki se ponuja glede njegove narave, je zgolj v formi, ki jo zasebni jezik mora privzeti; vprašanja, ki bi samo koncepcijo postavilo v dvom, pa si skoraj ne moremo zamisliti.

Ravno ta jasnost pa pravzaprav kaže na težavo pri dojetanju problema. Kjer se problem kaže v najbolj jasni podobi kot nedvomljiv, moramo biti najbolj pazljivi. Tam je najbolj varljiv. V pravem nasprotju s to jasnostjo podobe pa je vprašanje zasebnega jezika razrešljivo in popolnoma odpravlljivo. Pri tem bo ključna ideja neposredne vezi v razmerju med predmetom in govorom. Ideja jezika kot zasebnega predpostavlja, da je odnos med govorcem in predmetom, o katerem poroča, drugačen kot pa odnos med govorcem in izgovorjenim. Pri ideji zasebnega jezika je v tem razmerju teža v trditvi na strani odnosa med govorcem in predmetom. To je odnos, ki se smatra kot pristni in naj bi prikazoval pravo razmerje stvari v svetu. Jezik, oziroma sama komunikacija med ljudmi, dobi naravo sekundarnega. Kljub temu, da naj bi bil v jedru problematike, je postavljen v ozadje – smatra se kot nekaj, kar je tako ali tako predpostavljeno – in iščemo zgolj njegov vir. Ker je ideja vira smatrana kot bližja bistvu pojma, je jezik posledično predpostavljen že v razmerju med govorcem in predmetom. Kot ključen za obstoj celotne govorne interakcije med dvema človekoma je smatran privatni moment, preden se govor sploh zgodi, v katerem sta ključna akterja govorec in njegov predmet. Interakcija med govorcem in predmetom, o katerem bo govoril, je smatrana kot ključni del, ki mora biti upoštevan pri razmisleku o govoru, dejanski trenutek govora pa je zapostavljen. Odnos med govorcem in izgovorjenim je izpostavljen kot varljiv, saj je govorec v bližjem razmerju s predmetom kot pa z izgovorjenim – med izgovorjenim in predmetom je večja razdalja. V tej misli se skriva srčika ideje zasebnega jezika. Vendar to lahko zaobrnemo. V §293 Wittgenstein poda zdaj že klasičen ugovor proti tej ideji.

Ker obsega veliko širino ga izpišimo celega:

Kadar sam o sebi rečem, da vem le za svoj primer kaj pomeni beseda »bolečina« – ali ne bi moral tega reči tudi o drugih? In kako lahko en primer tako neodgovorno posplošim? No, vsakdo mi o sebi reče, da ve le zase, kaj so bolečine! – Privzemimo, da bi vsakdo imel škatlico, v kateri bi bilo nekaj, kar imenujemo ‚hrošč‘. Nihče ne more nikoli pogledati v škatlico drugega; in vsakdo pravi, da ob pogledu le na svojega hrošča ve, kaj je hrošč. Prav mogoče bi bilo, da bi imel vsakdo v škatlici nekaj drugega. Lahko bi si celo predstavljali, da bi se taka reč kar naprej spreminjala. – Kaj pa, če bi imela beseda ‚hrošč‘ pri teh ljudeh vendar določeno uporabo? – Ta ne bi obstajala v označevanju reči. Reč v škatlici sploh ne sodi k jezikovni igri; niti kot nek nekaj ne: kajti škatlica bi lahko bila tudi prazna. – Ne, to reč v škatlici lahko ‚pokrajšamo‘; tisto, kar koli že je, se izloči. To pomeni: če slovnico izraza občutka konstruiramo po vzoru ‚predmeta in oznake‘, predmet izpade iz obravnave kot nerelevanten. (Wittgenstein 2014, 109)

Kar Wittgenstein želi sporočiti je jasno – neodvisno od tega, kaj ima vsak od nas v škatlici, to kar je v njej dejansko sploh ne nastopa v našem govoru. Ko govorimo o predmetu, noben del tega ni udeležen v našem govoru, niti kot neka nedefinirana gmota. Kako je to lahko mogoče? V navezavi na našo prejšnjo trditev bi lahko rekli, da se v Wittgensteinovem primeru vsa pomenska teža premakne z odnosa med govorcem in predmetom na odnos med govorcem in izgovorjenim. Neposrednost odnosa med govorcem in predmetom se bo izkazala za nepotrebno v kontekstu govora, saj obstaja kvalitativna razlika v samem odnosu. V skladu s še kasnejšim Wittgensteinom bi lahko dejali, da razmerje med govorcem in predmetom ne temelji na propozicionalnosti, ampak na gotovosti prepričanja, ki predhaja ves govor. Vendar ni potrebno, da bi se podali tako daleč. Kar se dejansko zgodi v zgornjem primeru s hroščem, je zgolj, da se v kontekstu govora o jeziku teža premakne s predmeta na jezik sam. Rečeno bolj splošno, v kolikor govorimo o jeziku, ga moramo biti zmožni utemeljiti znotraj njega samega. Ta trditev skriva še en aspekt Wittgensteinove terapevtske misli, v katerega pa se ne bomo ekstenzivno podajali. Enega od vplivov, ki naj bi ga Wittgenstein prevzel od Hertza, naj bi bilo mišljenje, da moramo vsak sistem biti zmožni utemeljiti znotraj njega samega.

Eno od ključnih mest, kjer se ta ideja prav tako pojavlja je zapis iz njegovih medvojnih dnevnikov: »Logika mora skrbeti zase« (Wittgenstein 1961, 4).

Zgornji primer nas vodi globoko v interpretacijo Wittgensteinovega odnosa do jezika, za kar na žalost v tem članku ne bom imel prostora. Pomembneje kot podrobnejša utemeljitev je na tej točki prepoznati, da se zamaje trdnost in jasnost ideje jezika kot zasebnega, kot sem jo opisal zgoraj. Ali se res še lahko vprašamo, da ima vsak človek svoje zasebno mentalno besedišče, če težo argumenta prestavimo tja, kamor spada, torej na jezik in komunikacijo? Če zatrdimo, da predmet sam nima nikakršne vloge pri samem jezikovnem izražanju? S tem smo zameglili jasnost, s katero smo zgoraj odgovarjali na trditvi o razliki med predmetom in govorom posameznika ter razliki med koncepti v mislih različnih ljudi. Izzvali smo relevantnost srčike ideje zasebnega jezika, s tem pa smo zamajali celoten argument. Samo vprašanje zasebnega jezika se razblini, ko spremenimo formo pogleda. Odgovor na zgornje vprašanje, ali se še lahko vprašamo, če ima vsak človek svoje zasebno mentalno besedišče, pa se kljub vsemu presenetljivo izkaže kot pritrdilen. Nič na Wittgensteinovi spremembi vidika problema ne prepreči, da bi bili zmožni vprašati to vprašanje. Če se vrnemo nazaj na začetni dve trditvi o zahtevah za možnost zasebnega jezika, vidimo, da nismo neposredno zanikali ne ene, ne druge. Odstranili smo

zgolj ogrodje, ki je s svojo jasnostjo okorno in dogmatično kazalo na zgolj en možni odgovor, na idejo jezika kot zasebnega, dejanske podlage te ideje pa se nismo dotaknili. Če o jeziku govorimo na nov, skozi Wittgensteina prečiščen način, se pomen zgornjega vprašanja v kontekstu zasebnega jezika izkaže kot nepomemben, če res želimo, pa vprašanje samo lahko preformuliramo v bolj smiseln pomen. Na tej podlagi lahko formuliramo nove vidike – na primer skozi koncepta jezikovnih iger in družinske podobnosti ali pa celo govorimo o nepropozicionalnosti temeljnih prepričanj. To pa nas ponovno vodi v naslednjo ključno lastnost Wittgensteinove terapijske filozofije.

Zgoraj smo podali interpretacijo §255, »Filozof obravnava vprašanje; kot bolezen«. Moja razlaga se oddaljuje od bolj standardne interpretacije tega stavka. Stavek sem obravnaval kritično, kot da z njim Wittgenstein želi izpostaviti, da vprašanja ne bi smeli obravnavati kot bolezni. To sem utemeljil tako, da sem pokazal, da trditve lahko interpretiramo v binarnem smislu, kjer bolezen lahko obravnavamo kot potrebno zdravila, torej, da za filozofa vprašanje in odgovor predstavljata dva pola njegovega delovanja. S to interpretacijo sem pokazal, kakšen je Wittgensteinov odnos do ideje razgraditve nelegitimnih vprašanj. Bolj smiselna interpretacija tega odstavka pa bi sledila iz navezave na §254, v katerem Wittgenstein govori o vlogi filozofije.

Odstavek §254 v Filozofskih raziskavah se veže na globlje pojmovanje filozofije, ki ga Wittgenstein razvija skozi celotno knjigo. Trditve kot so, parafrazirano: »filozofija nima lastnih stavkov« (LFT 4.112, Wittgenstein 2022) in §124 »filozofija pusti vse tako kot je« (Wittgenstein 2014, 58), še bolj pa »vsa filozofija je kritika jezika« (LFT 4.0031, Wittgenstein 2022) tu najdejo svoj odmev. Če §255 beremo ne kot kritiko filozofa, ampak kot komentar na §254, to pomeni, da govorimo o tem, kje in na kakšen način se odvija filozofija. V njem Wittgenstein pravi, da naloga filozofije pride po delu drugih disciplin, njeno delo pa je v očiščevanju uporabe pojmov. Filozof naj bi jezik ozdravil bolezni, kadar jezik teče v prazno. Kadar matematik denimo želi govoriti o objektivnosti in realnosti matematičnih dejstev, to ni filozofija matematike, temveč tisto, s čimer bi se filozofija morala ubadati na način, na katerega bi razrešila potrebo po takem govoru. Ko matematik želi govoriti o objektivnosti in realnosti svojih dejstev, se zgodi tisto, čemur pravimo, da jezik teče v prazno. Filozofova naloga pa je, da jezik iz te zagate odreši in, kot smo pokazali v primeru z zasebnim jezikom, razreši vprašanja, ki niso legitimna. Filozofija se ne zgodi, ko poskušamo iti preko matematike v filozofijo matematike, temveč je ravno ta trenutek, »iti preko«, surovina za dejanje filozofije. Je tisti del, ki

ga filozofija mora odpraviti. V tem smislu se delo filozofije pojavi vedno šele tedaj, ko je delo disciplin že zaključeno. Sama nima nikakršnih stavkov. Njena narava je v drži do stvari in v dejanju. V tem smislu lahko filozofija pusti vse tako, kot je. Terapevtskost samega Wittgensteinovega pristopa ni eksplicitno v psihološki terapiji človeškega duha, temveč v terapiji jezika in njegove uporabe. Zdi se, da usmerjenost njegove ideje filozofije poteka ravno v nasprotni smeri, kot pa smo o filozofiji vajeni razmišljati. Njeno delo je negativno, v odpravljanju, in ne pozitivno, v zatrtjevanju.

2 Wittgenstein in Hertz pod drobnogledom

Prikazal sem nekaj temeljnih potez Wittgensteinovega terapevtskega pojmovanja filozofije, vendar je moje delo zgolj napol končano. Kot sem dejal na začetku, veliko interpretov najde izvor Wittgensteinove terapevtske metode v Hertzovi misli. Pogosto izpostavljajo, da Wittgenstein od Hertza ni prevzel zgolj terapevtske metode in prej omenjene drže o samozadostnosti sistemov, temveč tudi idejo slikovne ponazoritve sveta kot nastopa v Traktatu, ki naj bi predstavljala tudi eno od številnih opiranj Wittgensteina na Kanta. Tu se ne bom ukvarjal z nobeno od omenjenih tematik, razen s primerjavo s terapevtsko metodo. Radi bi kvalificirali, kaj točno pomeni, da ima Wittgensteinova metoda izvor pri Hertzu in v kolikšni meri to drži. Čas je torej, da se posvetimo Hertzu in njegovi koncepciji (filozofske) metode.

Ko pride do tematike Wittgensteinove terapevtske metode, se zdi, da mnogi interpreti pretirano poudarjajo vpliv Hertza. Del razloga, kot navajata Allan Janik in Stephen Toulmin v Wittgensteinovem Dunaju, naj bi sledil iz dejstva, da je: »Občudovanje, ki ga je Wittgenstein pridobil do Hertza v svojih zgodnjih letih nekaj, česar nikoli ni izgubil. Kasneje v njegovem življenju opazimo zadržke do skoraj vseh figur – celo do Fregeja – zgolj, in to prav do konca življenja, Hertza je vedno navajal z odobravanjem« (Toulmin, Janik 1996, 175). V resnici se včasih celo zdi, da je edini del knjige, zaradi katerega interpreti tako radi Wittgensteinu pripisujejo vpliv Hertza, zgolj uvod. Medtem ko se za uvodni del knjige vsekakor zdi, da je metodološko skladen z Wittgensteinom, pa v sami Hertzovi izvedbi in splošnejših nazorih pride do razlik.

Med popularizatorje ideje Hertzovega vpliva štejemo, v takšnem ali drugačnem smislu, Gordona Bakerja in Petra Hackerja. Bolj natančno govorimo o splošni popularizaciji interpretacije, medtem ko Baker v samostojni knjigi, Wittgenstein, Frege in Dunaj, to interpretacijo zagovarja veliko bolj goreče.

Navede, da je Wittgenstein »izrecno uporabljal filozofsko strategijo nakazano v zgoraj omenjenem citatu iz Hertzovega dela, ki naj bi v nekem obdobju služila kot moto Filozofskih raziskav« (Baker 1988, 266). Kjer pa sta si bila s Hackerjem prej še blizu, se kasneje Baker še dodatno oddalji v poudarjanju njegovega vpliva na Wittgensteina. Podobne, a veliko bolj podrobno očitane, trditve kasneje zagovarja Allan Janik. Za Janika se prava razsežnost Hertzovega vpliva pojavi šele v Wittgensteinovi pozni misli: »Dejstvo je, da Wittgensteinovo zrelo pojmovanje filozofije veliko dolguje pojmovanju filozofije znanosti, ki jo razvije Heinrich Hertz [...]« (Janik 2001, 148; Janik 2002, 79). Drugje trdi, da Hertz Wittgensteinu podari hermenevtično tehniko, ki v njegovem zrelem obdobju postane temeljni kamen njegove celotne metode.

Nesporno je, da je Hertzov cilj konceptualna jasnost. V slovitim uvodu v *Principe mehanike* Hertz postavi več zahtev za jasno izraznost sistemov. Prav tako udarni so citati, ki namigujejo na sorodnost z Wittgensteinovim lastnim pogledom. Vendar v filozofiji ne moremo biti zadovoljni zgolj s podobnostjo. V članku iz leta 1994 »Kako je Hertz vplival na Wittgensteinov filozofski razvoj?« in v prav tako vplivni knjigi Wittgensteinov Dunaj Janik ne omeni niti ene razlike med Wittgensteinom in Hertzom. Hertz se smatra kot vplivni praoče Wittgensteinove metode brez kvalifikacije njunega razmerja. To sicer ni pogubno za argument Hertzovega vpliva na Wittgensteina, vsekakor pa se zdi, da pri tovrstnem prikazu razmerja med mislecema umanjka polovica dela in da iz prikaza ne dobimo občutka za razdaljo med njima. V naslednjem razdelku bom poskusil vsaj deloma nakazati na ustrezno razdaljo med enim in drugim.

Interpretacija Allana Janika izhaja iz specifičnega okvirja filozofije znanosti. V Janikovih besedah »[...] vse glavne poteze Wittgensteinove zrele filozofije izhajajo iz njegovega zgodnjega znanstvenega izobraževanja, dopolnjenega in izboljšanega, vendar v temelju popolnoma nespremenjenega ...[...]« (Janik 1994, 21). V zastavitvi Wittgensteinove terapijske metode se skoraj v celoti opira na znanstveni diskurz, prisoten v času njegovega zgodnjega inženirskega izobraževanja. Zato kljub poglobljeni analizi diskurza med Machom, Hertzom, Boltzmannom in prikazom Wittgensteinovega poznavanja vseh teh figur izpred oči izgubi filozofsko plat njegove misli. Kjer se s Hertzom strinja v metodoloških ciljih, sta si figuri kljub temu zelo različni v pojmovanju ideje razjasnjevanja pojasnjevanja. Hertzov prvotni cilj v mehaniki je razjasnjevanje skozi zamenjavo. Kaj to pomeni, pa bomo spoznali le, če v zakup vzamemo ne zgolj uvod Principov mehanike, temveč celotno knjigo.

Konec 19. stoletja je čas divjih gibanj in številnih konceptualnih težav znotraj znanosti, ki so sčasoma privedle do tektonskih sprememb. V času, ko je matematika doživljala krizo temeljev, se je znanost fizike soočala z lastnimi konceptualnimi problemi. Newtonove zakone, ki so dolgo časa predstavljali trden temelj fizike, so pričela najedati trenja, ki so vrela že stoletja. Na udaru sta bili predvsem mehanika in materializem, eden večjih konceptualnih problemov pa je predstavljal pojem sile, ki je že dalj časa predstavljal paradoksalni problem brez prave definicije ali razlage. Eden večjih kritikov tega pojma, Heinrich Hertz, ga kritizira na podlagi njegove logično nekonsistentne uporabe. Poda naslednji primer: če privežemo kamenček na vrstico in ga zavrtimo, nanj apliciramo krožno nihalno silo. To pojmovanje se sklada s temeljnim zakonom o sili, namreč, da je neodvisna od gibanja in da je njegov vzrok. Vendar pa Newtonov tretji zakon hkrati zahteva, da na kamenček vpliva tudi sila, ki je prvotni sili roke nasprotna. Tu pa naletimo na logični problem v uporabi pojma. »V naših gibalnih zakonih je bila sila vzrok gibanja in je bila navzoča že pred gibanjem. Ali lahko zdaj ne da bi pri tem prišlo do zmede, kar naenkrat pričnemo govoriti o silah, ki so vzniknile skozi gibanje in so posledica le tega?« (Hertz 1899, 6). Ker je sila definirana kot vzrok gibanja, hkrati pa Newtonovi zakoni predpostavljajo silo, ki je posledica gibanja, zaidemo v danes že splošno znan logični paradoks. Pojem sile je v našem fizikalnem sistemu uporabljen dvakrat, in sicer v dveh pomenih, ki sta si popolnoma nasprotujoča. Fizika, zastavljena na tak način, ni ekonomična v uporabi pojmov, njena konceptualna zmeda pa lahko vodi v globljo zmedo v znanstveni praksi. Rečeno s Karlom Krausom, poškodbe (nejasnosti) naše gramatike (pravil) izdajajo poškodbe logike. Hertzov projekt, kot ga izriše v uvodu v *Principe mehanike*, je odpraviti logična protislovja, ki pestijo pojem sile. »Imamo obskuren občutek, da smo okoli pojmov, sila' in ,elektrika' nakopičili več relacij, kot pa jih lahko med seboj uskladimo« (Hertz 1899, 7). Drugačni načini prikaza principov mehanike bi lahko odpravili težave s tako problematičnimi pojmi, kot je »sila« v mehaniki. Vzporednice z Wittgensteinovim poznim delom se zdijo dokaj jasne. Očiščevanje uporabe pojmov bi na površinski ravni več kot zgolj lahko označili kot idejo, ki jo Wittgenstein od Hertza prevzame. Kljub temu pa je razlika med njima od tu naprej nepopisno velika.

Ključni dejavnik Hertzove metode razjasnjevanja koncepta sile se nahaja v besedni zvezi »drugačni načini« prikaza. Medtem ko Hertz v uvodu v svoje delo vsekakor izraža ideje, ki se zdijo podobne Wittgensteinovim, pa v sami knjigi ne ponudi ničesar, kar bi imelo učinek odpravljanja protislovnih pojmovanj samega pojma sile, kot se pojavljajo v tradicionalnih opredelitvah zanjo. Z

drugimi besedami, nič na samem Hertzovem početju ni niti približno podobno metodi, ki smo jo opisali v zgornjem primeru o zasebnem jeziku. Besedna zveza »drugačni načini« namreč tu nima istega pomena kot pri Wittgensteinu. Medtem ko pri njem namiguje na alternativne poglede na neko tematiko, pri Hertzju predpostavlja stvarjenje popolnoma novega sistema za razlago. Hertzovi cilji v njegovem delu so enostavno drugačni in če govorimo o filozofiji, nikoli ne zagovarja česa podobnega kot Wittgenstein. Očiščenje pojmov zanj ne pomeni vračanje nazaj preko in odpravljanje nelegitimnih vprašanj, ki nastanejo v uporabi jezika takrat, ko se jezik zaplete v konceptualne zmede, temveč nadomestitev ene razlage z drugo. Wittgenstein, ki deluje znotraj filozofije, trdi, da le ta ne more imeti lastnih stavkov. To je pomembna trditev o naravi filozofske prakse. Za Hertza, ki pa deluje znotraj znanosti, pa je rešitev postavljanje novih teorij, ki bi odstranile pojmovne pomanjkljivosti starih. V svojem delu Hertz te ideale udejanja skozi postavitev novega, kompleksnega sistema, ki bi služil kot enostavni logični sistem za opis gibanja fizičnih teles, ne da bi v temeljnih zakonih omenil pojem sile. Očisti ga tako, da zgradi novo reprezentacijo, s katero nadomesti staro, in s tem, tako upa, odstrani protislovja stare. Tako sta »pojma ‚sile‘ in ‚energije‘ prečiščena tako, da sta izpostavljena kot neke vrste okrajšavi za veliko bolj zapletene izraze za sile in mase, ki niso nujno zaznavni« (Preston 2008, 11). S stališča filozofske prakse je to mnogo bolj vsakdanje in v filozofskem smislu nima popolnoma ničesar skupnega z Wittgensteinovo filozofijo. Hertz je Wittgensteinu vsekakor lahko služil kot inspiracija, kot to tudi sam potrdi. Trditev, da njegova misel predstavlja temeljni kamen Wittgensteinove celotne pozne metode, kot trdi Janik, pa je vsekakor pretirana. Zdi se, da se v Janikovi interpretaciji Hertzove in Wittgensteinove misli glede metode prečiščevanja strnejo v eno gmoto, kjer je meja med enim in drugim težko določljiva.

Ko Wittgenstein govori o prečiščevanju pojmov, ne želi zgolj zamenjati ene teorije z drugo. Njegovo prepričanje je, da v delu filozofije teorij ne smemo postavljati. Hertz, ki deluje v znanosti, je teorije, upravičeno, pripravljen postavljati. Tudi če bi Hertz filozofsko zagovarjal identične ideje kot Wittgenstein v znanosti, ki si lahko dovoli lastne stavke, bi teorije lahko postavjal. Lahko bi postavili vprašanje, če torej Hertz v znanosti počne, česar Wittgenstein v filozofiji ne more. Vsekakor se to zdi smiselno vprašanje. Neodvisno od odgovora pa je z vidika filozofije razlika med enim in drugim nepopisna, saj Hertzov namen ni sodelovati v filozofskem diskurzu. Z vidika metodološke usmeritve tako lahko rečemo, da je bil Wittgenstein pod neposrednim vplivom Hertza. Če to podobnost razumemo več kot površinsko, pa smo zgrešili filozofsko

dimenzijo njegove misli. Prepoznati moramo kvalitativno razliko v diskurzu enega in drugega, ki pa pri Janiku in še mnogih drugih interpretih, ki poudarjajo Hertzov vpliv, izostane.

Sklep

Pomembna razlika pri branju Wittgensteinove pozne filozofije se pojavi v prostoru, ki je dodeljen terapevtski interpretaciji njegove misli. Razlika v pojmovanju pomembnosti terapevtskih vidikov njegove filozofije, če jo smatramo kot vseživljenjski projekt, ima široke implikacije za interpretacijo Wittgensteina kot misleca. Pri Janiku je ta prostor očitno manjši, hkrati pa je, kljub omembam zgodnejših Wittgensteinovih del, dokaj zamejen na pozno obdobje. Deloma je to razlog, zakaj relativno majhni elementi Wittgensteinovih vplivov, kot je Hertzov citat o bolečih protislovjih, dobijo veliko močnejšo interpretativno vlogo v primerljivo manjšem prostoru zgolj poznega Wittgensteina. Interpretacije Wittgensteinove filozofije kot terapevtske, v smislu, v katerem se ukvarja s terapevtskim projektom razblinjanja vprašanj skozi svoje celotno življenje razširijo možnost za izražanje teh vidikov njegove filozofije. Kar se izkaže kot posebej zanimivo, je, kako velik vpliv v sprejemanju misleca lahko imajo interpretacije, ki zamejijo njegov razvoj na specifična obdobja. Elementi Wittgensteinove filozofije, ki imajo v terapevtski interpretaciji širši pomen, imajo lahko za interpreta, kot je Janik, ki izrazito poudarja terapevtsko metodo v kasnejši filozofiji, veliko bolj nerazumljivo vlogo in terjajo kompleksnejšo interpretacijo ter zatekanje k zunanjim virom. Zato interpretacij mislecev nikoli ne smemo vzeti preveč dogmatično. Na tem mestu je tehtna misel Gastona Bachelarda, ki pa jo bomo priredili za naše potrebe: interes filozofije ni v tem, da bi svoje misli zlivala v lingvistične fosile. V filozofiji sta potrebni predvsem širina in zmožnost za pluralnost vidikov.

Literatura

- Bachelard, Gaston. 2001. *Poetika Prostora*. Ljubljana: Študentska založba.
- Baker, Gordon P. 1988. *Wittgenstein, Frege, and the Vienna Circle*. Oxford: Basil Blackwell.
- Coelho, Ricardo Lopes. »On the Concept of Force: How Understanding Its History Can Improve Physics Teaching«. *Science & Education* 19.1 (2009): 91–113. <https://doi.org/10.1007/s11191-008-9183-1>
- Crary, Alice in Rupert Read. 2000. *The New Wittgenstein*. London; New York: Routledge.
- Hertz, Heinrich. 1899. *Principles of Mechanics*. London: MacMillan and Co.

- Janik, Allan. 2001. *Wittgenstein's Vienna Revisited*. New York: Transaction Publishers.
- Janik, Allan. »Wittgenstein, Hertz, and Hermeneutics«. *Hermeneutic Philosophy of Science, Van Gogh's Eyes, and God*, (2002): 79–95. https://doi.org/10.1007/978-94-017-1767-0_7.
- Janik, Allan. »How Did Hertz Influence Wittgenstein's Philosophical Development?«. *Grazer Philosophische Studien* 49 (1994): 19–47. <https://doi.org/10.5840/gps1994/9549>
- Janik, Allan, in Stephen Toulmin. 1996. *Wittgenstein's Vienna*. Chicago: Elephant Paperbacks.
- Kragh, Helge. »A Sense of Crisis: Physics in the fin-de-siecle Era«. *History and Philosophy of Physics* (2012): <https://doi.org/10.48550/arXiv.1207.2016>.
- Locke, John. 1924. *O človeškem razumu*. Ljubljana: Slovenska Šolska Matica.
- Preston, John. »Hertz, Wittgenstein and Philosophical Method«. *Philosophical Investigations* 31.1 (2007): 48–67. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9205.2008.00333>.
- Preston, John. »Janik on Hertz and the Early Wittgenstein«. *Grazer Philosophische Studien* 73.1 (2006): 83–95. <https://doi.org/10.1163/18756735-073001005>.
- Preston, John. »Harré on Hertz and the Tractatus.« *Philosophy* 81.2 (2006): 357–364. <https://doi.org/10.1017/s0031819106316087>.
- Wittgenstein, Ludwig. 1961. *Notebooks, 1914–1916*. New York: Harper. Somavilla Ilse (izd.). 2006. *Wittgenstein – Engelmann: Briefe, Begegnungen, Erinnerungen*. Innsbruck: Haymon.
- Wittgenstein, Ludwig. 2014. *Filozofske Raziskave*. Ljubljana: Krtina.
- Wittgenstein, Ludwig. 2022. *Logično-Filozofski Traktat*. Ljubljana: LUD Šerpa.

Povzetek

Wittgenstein in Herz – Boleča protislovja

Dva ključna trenutka Wittgensteinove misli, ki sta ga zaposlovala celo življenje, sta metodološki ideji, ki se med drugim pojavljata pri enem njegovih zgodnejših vplivov, Heinrichu Hertz. V mladih letih je Wittgenstein študiral strojništvo in čeprav se je od tega področja kasneje oddaljil, je vseeno očitno, da so ga nekatere zgodnejše ideje iz tega časa spremljale vse življenje ter močno zaznamovale njegovo misel. Hertzovo delo *Principi mehanike* nosi edinstveno distinkcijo dela edinega misleca, ki ga je Wittgenstein citiral celo svoje življenje, in sicer tudi v poznem obdobju, ko se je oddaljil tudi od figur, ki so bile zanj tako temeljne kot Frege. Ključni citat se pojavi v uvodu v delo. Ob obravnavi pojma sile Hertz izjavi misel, ki ima več kot očitne vzporednice z Wittgensteinovo. Grobo navedeno: ko bodo boleča protislovja odstranjena, vprašanja o naravi pojma sile ne bodo imela odgovorov; naš zmedeni um bo zgolj nehal spraševati nelegitimna vprašanja. Ta misel predstavlja vzporednico

ne le filozofski ideji, temveč sami metodološki naravnosti Wittgensteina, verjetno v vsej njegovi misli. Druga stran te ideje je formacija pojmov. Če se moramo prenehati prevpraševati o neposrednem pomenu pojmov, to še ne pomeni, da ne smemo pojmov tudi formirati. Pod vprašaj je postavljen naš celoten odnos do njih; tako za Wittgensteina kot za Hertza je ta odnos transcendentalen. Skušali bomo pokazati vzporednice med njima ali vsaj predstaviti vsako od njunih specifičnih metod tudi v tem oziru.

Ključne besede: sila, nelegitimna vprašanja, razčiščevanje pojmov, Hertz, Wittgenstein

Matej Kapus

Wittgenstein and Hertz – Painful Contradictions

In the course of Wittgenstein's life, two key moments can be said to have always occupied him, methodological ideas found in one of his earliest influences, Heinrich Hertz. In his early years, Wittgenstein was a student of engineering, and, although he soon distanced himself from the field, the presence of some of his early influences throughout his entire life and thought is undeniable. Hertz's work, *The Principles of Mechanics* carries the distinction of the only work cited throughout his entire life, even in his later years, during which some say he distanced himself from even such integral figures as Frege. The key influence appears in the introduction to Hertz's work. Occupying himself with the concept of force, Hertz writes what seems to have more than just obvious connections with Wittgenstein's thought. »When these painful contradictions are removed, all the question as to the nature of force will not have been answered; but our minds, no longer vexed, will cease to ask illegitimate questions. This thought represents a parallel not only to a philosophical idea, but to Wittgenstein's methodological leanings in his entire thought. The other side of this idea is the formation of concepts. If we are made to stop asking ourselves of the direct meaning of concepts, we should not also be forbidden from forming them. Our entire relationship towards them is then put into question. For Wittgenstein, as for Hertz, this relationship is transcendental. I wish to point out some of the similarities and some differences in this view as well.

Keywords: force, illegitimate questions, clarification of concepts, Hertz, Wittgenstein